

НАПРАВЛЕНИЕ

“НОВА И НАЙ-НОВА ИСТОРИЯ”

САЛАЗАР МЕЖДУ ВОЕННИТЕ И ПОЛИТИЦИТЕ В ПОРТУГАЛИЯ (1926–1933 г.)

Йордан Митев

Във всяко изследване на процесите довели до установяването на авторитарно управление в Португалия, трябва да се има предвид факта, че режимът на Салазар едновременно произлиза и наследява военната диктатура, която на 28 май 1926 г. сваля от власт Първата португалска република (1910–1926 г.).

Every study of the historical processe that resulted in the establishment of an authoritarian government in Portugal should take into account the fact that Salazar's regime was both engendered by and continued the tradition of the military dictatorship that replaced the First Portuguese Republic (1910–1926) on 28 May 1926.

Във всяко изследване на процесите довели до установяването на авторитарно управление в Португалия, трябва да се вземе пред вид фактът, че режимът на Салазар едновременно произлиза и наследява военната диктатура, която през май 1926г. сваля парламентарната република, а с това прекратява и функционирането на конституцията от 1911 г.¹

Отчитането на това обстоятелство предпазва изследователя от объркването на “политическия и идеологическия” произход на авторитарния режим и неговите лидери с онези политически субекти, които на 28 май 1926 г., сложиха край на либерализма в Португалия.

В ролята си на финансов министър от 1928 до 1932 г. Салазар беше един от най-значимите членове в кабинета на военната диктатура. Режимът на военните не беше премахнат веднага след неговото влизане в правителството, а продължава да съществува до март 1933 г., когато след проведен плебисцит, е приета новата португалска конституция. Самият Салазар е назначен за министър председател едва през юли с.г., длъжност, която дотогава, се заема от лидера на военната диктатура – генерал Домингош де Оливейра².

Причината, поради която намираме за уместно да направим тази уговорка, е свързана със съществуващото противоречие, дори объркване, по отношение на началото на възникване на авторитарните режими в Европа. Влизането

на техните лидери в изпълнителната власт до превръщането им в пълновластни господари на съдбините на нацията, става в конкретен исторически момент. Затова би било погрешно да се твърди, че авторитарната система на управление в Португалия се установява с военния преврат от 28 май 1926 г. или с влизането на Салазар в правителството като финансов министър.

Това става възможно след поемането на едноличната власт от него през 1932 г., когато другите институции на властта придобиват само символично значение. Именно тогава се поставя началото на Новата държава, чието съществуване ще продължи до 25 април 1974 г.³

* * *

Един от основните проблеми, който стои пред изследователите, е изясняването на специфичната същност на коалицията, която през пролетта на 1926 г. сваля последното републиканско правителство на Антонио Мария да Силва⁴, както и очертаването на специфичната характеристика на режима, съществувал до 28 май 1926 г.

Макар и ръководена от старши офицери, коалицията е подкрепена и от отделни личности и организации, представящи почти пълния спектър на португалското политическо мнение – от представителите на слабото и фрагментарно ляво, през републиканската опозиция, до монархистите, консерваторите и интегралистите⁵.

Докато много от привържениците на военния преврат безспорно се възхищават от примера даден им по-рано от генерал Примо де Ривера в Испания, то същите тези привърженици оставят много малко доказателства, че изобщо са имали някакви планове и идеи, отнасящи се до бъдещата организация на португалското общество, когато на 28 май тръгват срещу републиканския режим. Вместо това лидерите на преврата дефинират поведението си и оправдават действията си с чисто прагматични и преки термини. Например те заявяват, че са се “намесили в политиката”, за да предотвратят избухването на евентуална гражданска война между републиканци и монархисти и да наложат силна власт в лицето на военните. Това на практика ги превръща в режим търсещ “вярната формула” за “новия” модел на държавност в Португалия..

Именно тази липса на идеи, както и фундаменталният провал на военните водачи да развият последователна и ясно разбираема идеология или стратегия, различна от тази на републиканците, ги прави податливи на влиянието на противопоставящите се фракции, които първоначално се обединяват под огромната сянка на движението на военните.

Повечето от наличната литература илюстрира противоречивата същност на военната диктатура, посочвайки как тя не би могла да представлява нищо повече от преходна стъпка към нещо по-малко “ефимерно и по-стабилно”⁶. Това безусловно предполага, че самата диктатура поради неуспеха ѝ да създаде последователна и ясна политика, е неспособна да създаде ситуация, в която би

било възможно да представи себе си като законна алтернатива на системата, успешно свалена от нея.

Както става ясно, португалското общество нямаше да чака дълго, за да види как се появяват групировки в самия нов режим, съревноваващи се да си поделят трофеите от победата. Според някои автори, след 28 май 1926 г. Португалия е свидетел на поредица от няколко бързи опита за нов военен преврат, което непосредствено довежда до отчуждаването на либералното републиканско крило, а скоро след това и от самия лидер на военните – генерал Оскар Кармона⁷.

Докато по-голяма част от вината за нестабилността на военната диктатура може да бъде вменена на авторитарното дясно крило в португалското обществено мнение и усилията му да влияе на политиката, то в същото време трябва да се отбележи, че през 1928 г. когато Салазар става финансов министър, диктатурата претърпява пълен провал в опитите си да постави под контрол националния бюджетен дефицит.

Редица икономически изследвания показват, че през финансовата година, непосредствено следваща преврата, годишният дефицит на Португалия е нараснал до 641,616 контош⁸, което представлява увеличение с 425% над годишния дефицит на Първата република. Макар да е вярно, че годишният дефицит е намален на 181,577 контош още следващата финансова година, остава факта, че между 1910 и 1926 г.⁹, тази цифра надвишава почти с 60% средният годишен дефицит на парламентарната република.

Именно неуспехът на диктатурата да се справи адекватно с който и да е от главните проблеми на Португалия създава необходимите предпоставки, които позволяват на Салазар и подръжниците му да заемат управляващи позиции във военния режим. Самият Салазар вярва, че той и само той има способността да измъкне нацията от блатото, в което е затънала след осемнадесет години лошо управление.

Когато през 1928г. президентът Кармона призовава Салазар да спаси военния режим, той приема предизвикателството. Обаче това е “жест” съдържал извънредно важни квалификации: – “Моля ви, не ми поднасяйте благодарностите си. За мен това е огромна жертва. Жертва, която съм готов да направя за страната си, осъществявайки я с ясното съзнание за изпълнение на един морален дълг. Зная много добре какво искам и накъде съм поел, но нека не се настоява да постигна целта си за няколко месеца. Що се отнася до останалото, нека страната каже своята дума. Нека проучва, нека предлага, нека възразява и дискутира, но когато дойде време да давам заповеди, ще очаквам тя да ми се подчини!”¹⁰.

Като условие да приеме поста министър на финансите, Салазар предявява няколко основни рестриктивни изисквания, които на практика поставят правителството под ръководството на неговото министерство, превръщайки самия него в най-действената сила в Португалия. Фактът, че военните се почувствали задължени да отстъпят пред исканията на Салазар, говори много за затрудненото положение, в което се намирали техните лидери и лично генерал Кармона.

Възгледите и неотстъпчивата решителност на Салазар, твърде скоро придават на диктатурата усещането за наличие на посока и стратегия за бъдещето. Той успява посредством комбиниране на гъвкаво счетоводство и дефлационна политика, да балансира бюджета до края на 1928 г., а това е първата година от идването му на власт. Много политически експерти и наблюдатели от това време заявяват, че балансираният бюджет, който в продължение на повече от век бил нещо невъзможно, след идването на Салазар се превръща в основно правило на финансовия живот на Португалия и в солидна основа на политическата структура¹¹.

Салазар използва незабавно огромното влияние, което има и започва да подготвя планове си за бъдещето на страната. През октомври 1929 г. той произнася важна реч пред държавните лидери, в която изтъква намерението си да въведе “в португалския политически живот употребата на официалния език на истината, вместо досегашния език на официални истини”.¹²

В тази реч Салазар дебело подчертава, че правата не могат да съществуват без съответните задължения. Правителството според него има дълг към нацията, да бъде честно, открито и непокуварено от интриги и фалш, докато нацията от своя страна има задължение към правителството да бъде справедлива и да не “преувеличава или изопачава, и че ако тя не изпълни дълга си да бъде честна, то и самото правителство ще се провали и този провал би бил отговорност единствено на нацията, поради нейния отказ за съдействие”¹³.

В атаката си не просто към политическите партии, но и към тенденцията на обособяване на клики и опитите им да контролират правителството за собственото си облагодетелстване, Салазар определя нацията с органични, а не с правнически термини, като заявява, че тя е “историческа и правна реалност, обхващаща отделни индивиди, семейства, частни и обществени организации”¹⁴. По този начин понятието нация бива наситено с високи етични ценности, включващи културните и историческите традиции, а правителството изпълнява важната задача да утвърждава хармонията ѝ и да я предпазва от партии, клики и класово разделение.

Салазар очевидно работи за изграждането на нов модел за политическото бъдеще на страната, като се опитва да увеличи дистанцията между собствените му идеали и тези, които според него са господствали по времето на Първата република. Правейки това, той отправя и първата си атака към легитимността на парламентарната република въобще, заявявайки, че определени доктрини привидно искрени, но всъщност вредни, биват разпространявани по цял свят и блокират възраждането на националното съзнание, което се отразява негативно на националния просперитет на страната.

Водещият принцип на водачите на Първата португалска република е неприкосновеността на личността, принцип, който Салазар отхвърля като “морално деструктивен”, защото подценявал обществения живот до степен, в която той се превръща в нищо повече от поредица икономически отношения, превър-

нали деградиращия работник в машина. Същевременно този принцип е и материално деструктивен защото, залага на карта бъдещето с цел "да се осигури необходимият комфорт"¹⁵.

През май 1939г. Салазар произнася друга реч, в която едновременно разглежда примери дадени от политици на парламентарната република и още по-важно сведения и факти за самата военна диктатура. Макар и все още финансов министър, по това време той вече е реална сила в Португалия, а думите му са следени ревностно и с готовност предавани от подкрепящата го преса.

Въпреки че се е радвал на популярност и подкрепа на политиката си, Салазар очевидно е чувствал необходимостта да направи нещо повече от това, само да атакува репутацията на Първата република. В новата си реч, той за пръв път прави открит опит да се разграничи от диктатурата, благодарение на която той влиза във властта. Заклеймявайки парламентаризма в лицето на Първата република, той е трябвало същевременно да подкопае законността на военната диктатура и то по начин, който му позволява безкомпромисно осъществяване на собствените му планове.

С речта си Салазар подчертава, че диктатурата не би могла да бъде нищо повече от временна стъпка по пътя към португалското възвръщане. Той упреква онези, които сляпо критикуват неуспехите на режима, призовавайки ги да си спомнят ситуацията преди май 1926 г., която очевидно е изисквала някаква "форма на пречистване в името на бъдещата справедливост"¹⁶.

Салазар описва конституцията на Първата република като предвестник на "ера на безредие" щедро обрисвайки речта си с квалификации като "объркване", разцепление"и провал". Соред него това е време без политически престиж, време на финансови абсурди, на икономически упадък и социална нестабилност.

Салазар полага особени усилия да напомни на аудиторията си, че парламентарната република е представлявала управление, неспособно да установи ред и да гарантира мира, и е управлявала лошо едно общество, спускащо се стремглаво в бездната на анархията. Той заявява, че "когато едно слабо правителство не успява да гарантира успешно правата на всеки отделен човек, хората или поемат в свои ръце индивидуалната защита на живота, интересите и собствеността си, или са принудени да се подчинят на безочливи малцинства, които нарушават законността без страх от наказание"¹⁷.

На въпросната среща присъстват армейски и морски офицери, силно симпатизиращи и дори активно участващи в подкрепата на диктатурата. Още повече, че широката аудитория се състои от четящи пресата хора, които в една нация, където повече от половината население е неграмотно, са ограничени до малък, добре образован елит. Те е трябвало да разберат, че диктатурата наистина избавя Португалия от безредиците и спасява честта на нацията, като възстановява закона. На тях им е намекнато обаче, че възстановяването на реда изисквало временно отнемане на правата, без каквото и да е съпътстващо го отнемане на задълженията и отговорностите.

Всъщност отнемането на правата имало за цел да подсили възраждането на идеята, че отношението между правителството и тези, които то управлява, е в основата си симетрично и поради това чрез суспендирането на правата, които нацията не притежава, диктатурата осигурява на правителството необходимите условия за изпълнението на една широкообхватна и продуктивна програма.

Докато, от една страна, Салазар е подготвен да поздрави военната диктатура за това, че е спасила нацията от бездната на анархията, в същото време той изрично подчертава схващането си за чисто инструменталната стойност на този режим. Той вярва, че диктатурата не би могла да бъде нищо повече, освен средство за промяна на системата.

Според Салазар военните диктатури по своята същност, са продукт на социални конфликти. Те се установяват с единствената цел да възстановяват властта на реда и закона. За да постигнат това, те предприемат мерки, чийто резултати благоприятстват крайната цел. Веднъж възстановили реда, военните режими изчерпват функциите си с изключение на една – да предадат властта в ръцете на отговорни и заслужаващи доверие лидери, които да поддържат реда с разумна употреба на законни средства. И тъй като военните диктатури си поставят такива ограничени цели, то управлението им според Салазар трябва да има “преходен характер”, защото това е управление почти без никакъв надзор, “деликатен инструмент, поуката от който бързо се изчерпва и с който лесно може да се злоупотреби”¹⁸.

За всички, които внимателно наблюдават действията на Салазар е очевидно, че чрез тази си реч, той успява да постигне две от трите си цели. Употребата на негативна фразеология при описанието на политическата ситуация от времето на Първата република е насочена явно към затвърждаване в съзнанието на аудиторията на общата неблагоприятна представа за този определен период. Особеното му старание да заклейми парламентарната република в значителна степен е предизвикано от убеждението му, че в португалското общество съществува нарастваща тенденция на връщане към парламентаризма.

Както в повечето случаи, и този път опасенията на Салазар се оказват основателни. До 1930г. властта и редът в Португалия изглеждат вече окончателно възстановени, а задачата на военните успешно приключена. Анархията от Първата република е само далечен спомен, а португалската нация е коренно променена – “нация с възродена гордост и готова да поеме полагащото ѝ се място под ръководството на възстановен парламент”¹⁹.

Успехът на Салазар на кормилото на властта изглежда допринася за възвръщане на доверието в демократичните институции и той осъзнава, че оставено да се разрасне, това доверие би поставило на риск собствените му планове. Нещо повече, при липсата на собствена позитивна идеология, лидерите на военните с пълна охота приемат да бъдат сравнявани с испанския генерал Primo de Rivera, дошел на власт при подобни обстоятелства и с намерението

да избави нацията си от парламентарния режим, подобен на режима свален от португалските военни.

Тази готовност на лидерите на военната диктатура да бъдат сравнявани с испанския генерал през 1926 г. е лесно разбираема, като се има предвид, че Примо де Ривера се превръща за голяма част от испанското общество в национален герой и спасител от призрака на парламентаризма. При това, до събитията през 1926 г. в Португалия, генералът е на върха на своята популярност.

През 1930 г. обаче, ситуацията в Иберийския полуостров претърпява драматична промяна. По времето, когато Салазар изнася речта си в чест на четвъртата годишнина от преврата на военните, Примо де Ривера не само е принуден да подаде оставка, а вече е починал огорчен като изгнаник в Париж. Ето защо, Салазар напълно е осъзнавал посоката на събитията в Португалия и вероятно се е страхувал от почти сигурното завръщане към някоя от формите на парламентарната демокрация. Страхувал се е, че португалците могат отново да последват примера на съседите си от Испания.

За да осигури за плановете си някакъв шанс за успех, Салазар е трябвало да подкопае устоите на диктатурата по извънредно умел и ловък начин, като я осъди на смърт чрез възхвала. Точно заради това, той не пропуска възможност да насърчава аудиторията си да приветства военните за навременните им действия, за спасяването на нацията от политиците, но ограничава хвалебствията си до точно определена граница, подчертавайки, че работата на войската е приключена. Макар да не заявява направо, че армията трябва да се оттегли, той ясно декларира твърдото си убеждение, че военните е необходимо да се подготвят да предадат властта в ръцете на единствения цивилен, доказал, че е способен да носи мантията на отговорността, а именно на самия него²⁰.

Икономическите умения и политическата ловкост на Салазар напълно отговарят на амбициите му за власт и всъщност се оказват нужните атрибути, отвели го от низините на неизвестността до една от най-високите и могъщи позиции в португалското общество. Той не само успява да постави под въпрос способността на военните да се задържат на власт, но също така оспорва моралността, а дори и законността на подобни опити. Нещо повече, той дори стига дотам да разграничи диктатурата от правителството, в което той заема важния пост министър на финансите.

Салазар недвусмислено заявява, че целта на диктатурата е да служи на правителството, осигурявайки му необходимите условия за успешно изпълнение на програмата си. С това си твърдение той се опитва очевидно да прехвърли върху себе си всички похвали, които привидно отправя към военния режим.

Докато уж преписва на военните заслугата за напредъка през четирите години след преврата, той всъщност им благодари, че са свалили либералния режим и са създали необходимите условия за възвращане към законността и реда. Самото възвръщане, обаче се дължи на правителството, а не на диктатурата въобще, а силата на правителството е в ръцете на министъра на финансите, който в края на краищата заслужава истинската похвала.

Уводните думи от речта на Салазар всъщност засилват впечатлението от тази интерпретация: “В силното си желание за подобрение и ускорен напредък, ние забравяме предишните си страдания и подценяваме предимствата, на които се радваме. За това нека се обърнем към спомените от миналото, за да оценим по достойнство настоящето. Нека винаги помним, че преди началото на нашата реконструкция ”хаос” беше единствената дума, подходяща, за да опише съществуващите условия в Португалия”²¹.

В речта си при поемането на поста министър на финансите, той не пропуска да отбележи, че единствено неговите “безкомпромисни принципи ще установят ред веднъж завинаги в икономическия и социалния живот на нацията”²². Според него истинският напредък не би могъл да бъде осъществен преди 1928 г., когато той става министър на финансите, което автоматично означава, че военните не би трябвало да си приписват заслуги за този напредък, а само да приемат поздравления за създаването на необходимите условия. Признанието за всичко останало се полага на Салазар, защото именно той в точния момент предлага програма за управление, умение да изпълнява тази програма и твърдостта да я осъществи докрай.

Разклащайки по този начин основите на диктатурата и намалявайки вероятността за потенциално завръщане към парламентарната демокрация, Салазар всъщност демонстрира изключителна политическа ловкост. Но все пак една от задачите му остава неизпълнена, защото осъзнава, че не е достатъчно само да хвърли съмнение върху законността на алтернативните управления. Събрал овации за очевидния си успех в управлението на националните финанси, той добре разбира, че следва да представи на народа си свой собствен план, който не само да завладее въображението на хората, но също така и тяхното съзнание и души.

Ето защо, след 1930 г. настъпва ясно изразена промяна в изявленията на Салазар. Преди това, главната му грижа е да отъждестви демокрацията с анархия. В по-късните си речи, произнесени между 1930 и 1932 г., той показва забележително усърдие да формулира своите виждания за бъдещата политическа организация на португалското общество.

Първата си важна реч от този период Салазар изнася след съобщението, направено от министър председателя – генерал Домингош де Оливейра за създаване на партията “Национален съюз”. Според доклад във вестник Диарио де Нотисиаш от 31 юли 1930 г.²³, генерал Оливейра заявява, че е време да бъде започнато връщане към конституционализма и образуването на “Национален съюз” е първата стъпка в тази посока.

На обществеността се съобщава единствено фактът, че министър-председателят е произнесъл такава реч, но не и самата реч. От друга страна, речта на Салазар се предава дословно, отразявайки съществуващото тогава мнение, че казаното именно от министъра на финансите е важно и трябва да достигне до най-широка аудитория.

Нещо повече, докато министър председателят, се ограничава в изискването си за обобщения, показващи правилността на политиката на неговия финансов министър, то Салазар навлиза в конкретни детайли. Той отново подчертава архаичната същност на парламентарната република, породена според него от проникването на чужди идеологии, които са повлияни от негативни за Португалия международни тенденции. Бъдещият лидер на Португалия твърди, че социалистическите и либерални влияния, сами по себе си продукт на изопачен от идеите на френското Просвещение материализъм, “са отговорни за появата на също толкова чужда форма на национализъм, който е реакционен и материалистичен по своята същност”²⁴.

Изглежда, че в този случай Салазар прави завоалирана препратка към италианския режим, който въпреки достойните си за възхищение атрибути (като възстановяване на реда и осъществяване на корпоративна политика), е всъщност продукт на либерализма.

Така диктатурата отново е похвалена, но по същия условен начин както преди. Още повече, че Салазар използва тази похвала като средство за понататъшна атака към републиканския режим, който наследяват военните, споменавайки неговите недостатъци и продължаващо беззаконие. Сякаш за да подтикне аудиторията си да приеме интерпретацията му за очевидна истина, той завършва с простото заключение, че всички трябва да си припомнят миналото и да не позволяват на времето да заличи истинската същност на тогавашната тежка действителност.

За да подчертае гледната си точка, той предлага на аудиторията си яркия контраст между анархията на парламентарната република и мира, сигурността и реда, характерни за последвалото я управление. Той е убеден, че нито един разумен човек, дори отговорните политици, не таят каквото и да е желание за връщане към “партизанския режим”, при който всички завоювани постижения биха били загубени заради една още по-деструктивна и недисциплинирана от преди система.

Наблягайки на гледището си, Салазар дори дава за пример упадъка на испанската република след връщането ѝ към либералната демокрация, което логично довежда до отричане на най-традиционната форма на управление. В началото на 1932 г. португалската преса трескаво публикува статии, които отричат анархията и беззаконието, разяждащи испанската република. Разказват се истории за демонстрации, стачки и схватки между синдикалистите и полицията, безработица, убийства и грабежи от катедрали и всичко това под непрекрито търсещи сензация заглавия като: “Бандити в Испания”, “Работник ограбен посред бял ден”, “Жена, ограбена и убита в собствения ѝ дом”²⁵.

В повечето случаи тези статии са придружени от неясни снимки на въоръжени мъже, подсилващи представата за беззаконие и впечатлението, че престъпниците, позиращи на пресата без страх от наказание, окончателно са стъпкали реда и закона в държавата.

Салазар дори се опитва да влезе в ролята на тайствен пророк, който стига до фаталното прозрение, според което връщането към демокрация, би означавало връщане към анархията, завладяла Испания, и само “нездравомислещи, недостойни и безотговорни” хора биха искали това завръщане²⁶.

В бъдещето, което предвижда Салазар, неразделното единство на португалската нация е основополагащ принцип. Интересите на отделния човек и на група хора, са подчинени на тези на нацията, в която липсват политически партии. Поставя се специално ударение на португалските постижения в областта на културата, успехите ѝ в завладяването и запазването на нови територии, както и разпространението на християнството и цивилизацията в отдалечени кътчета на света.

Тези постижения според Салазар са постигнати без да се засягат интересите на която и да е друга европейска страна и са доказателство за готовността на португалския народ да жертва материалния си комфорт в името на по-високи идеали. Той предлага на португалската нация да преоткрие изгубената си нравственост чрез отстояване на независимостта си от онези “интернационалистични доктрини”, оказали се едновременно и причина и последица за многобройните безредици в страната.

Салазар вярва, че постигането на такава реставрация на моралната и материална независимост, изисква утвърждаване на държавната целокупност срещу неизбежните атаки на онези, останали свързани с материалистичните и аморални идеологии на либерализма, социализма и партийните системи. При това, той вижда себе си като защитник на единството и неделимостта на нацията – две понятия смятани от него за задължителни предпоставки за постигане на крайната му цел, а именно националното обновление.

Причините за това му убеждение са две и първата от тях е свързана с интерпретацията, че нацията има дълбоко морална същност, символизираща едно по-извисено представяне на народната воля. Според него португалското нравствено и етично единство е родено от националната католическа традиция, която макар и поставена на заден план за определен период, всъщност успява да се съхрани малко или повече непокътната. Именно католическата традиция утвърждава такива ценности, като взаимопомощ, вяра в човечността и в християнството както и уважение към установения по божията воля съществуващ ред.

Такава високо морална нация според Салазар, може да се управлява само от държава, имаща правото да контролира нейното развитие единствено по начин, утвърждаващ и засилващ националното единство. Той заявява, че това единство е жизнено важно за постигане на трайна стабилност и прогрес, защото “не може да има напредък без придружаваща го революция в мисловния и нравствен мироглед на съвременните португалци, както и без съзнателно образование на бъдещите поколения”²⁷.

Това, с което Салазар свързва “мисловната и нравствена революция”, е именно завръщането към онези традиционни ценности, останали твърде дълго под залялата ги вълна на индивидуалистичния и материалистичен либерализъм. Отричането на жизненоважното национално единство означава насърчаване и създаване на благоприятни условия за разделение и “неизбежно следващ го разкол, упадък и завръщане на политическите фракции”²⁸.

Втората причина, стояща в основата на призива на Салазар към единство, произлиза от схващането му за материалната същност на нацията. Той е категорично против разделянето на Португалия на по-малки самоуправляващи се райони, дори и тези райони да се радват на твърде ограничена автономност.

Изграждането на подобна система би насърчило разделенияето и недоволството вследствие на неизбежната надпревара между отделните райони за дял от националното наследство, което на практика би довело до появата на изкуствено създадени конфликтни различия сред португалците. Неминуемият резултат от такава политика ще е връщане към демокрацията, политическите партии и политическото съперничество, които заедно ще предизвикат дестабилизация и разпадане на нацията на безброй съпернически си фракции²⁹.

Държавата, чието основно предназначение е да ръководи нацията, със сигурност ще се превърне в инструмент за разпределяне на награди и облаги сред най-мощните фракции, с единствена цел да запази управлението си от домогванията на политиките. Ако нацията не затвърди единството си, според Салазар, тя без съмнение ще претърпи рязък и морален упадък, който отново ще я хвърли в бездната на хаоса и анархията. Ето защо, подчертава той, единството и неделимостта трябва да бъдат смятани за крайно необходими от морална и материална точка³⁰.

Проектът на Салазар за поддържане на това единство предвижда силна власт за държавната администрация и освобождаването ѝ от зависимостта на законодателните институции, които той презрително определя като убежище за онези, намиращи се под влиянието на либералния индивидуализъм, на социализма и на партиите, страдащи от екцесиите на парламентарната система³¹.

Както законодателната, така и изпълнителната власт трябва да се радват на еднаква автономност и свобода на действие, а министър-председателят да работи с екип от министри по негов избор и с увереността, че ще получи съответното подчинение. Салазар полага особени усилия да разграничи предложената от него система от вече съществуващите, в която и да е друга държава и най-вече от фашистката система на Мусолини, която той счита за “разядена” от чужди влияния.

Според някои горещи привърженици на възгледите на Салазар, неговият политически модел се разграничава от италианския и германския тоталитаризъм по това, че се базира на признаването на правата на отделния човек като съставна и неделима част от нацията. За тях португалският вариант се основава на пълното приемане на духовната същност на човека, което само по себе си

е връщане към християнския мироглед и реакция срещу обезличаващите тенденции на съвременния социален живот³².

Въпреки че отношението на Салазар към Мусолини е положително и той не скрива откритото си възхищение към определени аспекти от експеримента на Дуче, също така е извън съмнение фактът, че моделът му е заимстван преди всичко от папските енциклики³³.

Необходимостта от морално обновление е подчертана във всички изявления и речи на Салазар. Според тях не е достатъчно институциите да се преустроят съгласно новите модели, защото неуспехът на отделния индивид да приеме сериозно "задълженията си към обществото", автоматично обрича обновлението на нацията на неминуем провал.

Следователно, най-неотложната отговорност на държавата трябва да е съживяването на нравствеността у всеки отделен член на португалската нация, където и да се намира той. Изпълняването на тази функция трябва да се гарантира чрез пълна реорганизация на социалния и икономическия живот, както и чрез цялостното преразглеждане и преоценка на човешките взаимоотношения, които от своя страна могат да се постигнат чрез изграждането на корпоративна държава, признаваща асоциирането на човека като първостепенна структура на гражданското общество.

Корпоративизмът, според Салазар и католиците, с които той е свързан, представлява най-естествената форма на политическо асоцииране, отчитаща и хармонизираща социалните и икономически интереси на отделния човек. Докато Салазар вярва, че човекът е социално същество, той твърдо отхвърля либералната концепция, че основната цел на социалното функциониране на човека е задоволяване на непосредствените му материални нужди, защото главните потребности на хората не са свързани с материалния комфорт, а по-скоро са духовни и тясно обвързани с вътрешния му стремеж към общуване.

Макар концепцията му да носи известен материален елемент, това е повече материализъм на духа, отколкото на тялото. Салазар смята, че едва след като е задоволил духовните си нужди, човек има справедливото право да се погрижи за физическите си и материални потребности. Според него, главният недостатък на либерализма е неспособността му да осъзнае фундаменталната истина на естествения закон както и погрешното издигане на материалното над духовното.

Веднъж позволили на материалните концепции да вземат превес и отхвърлили моралността, хората бързо започват да се чувстват отчуждени, изолирани и самотни и стават лесна плячка за корумпираните демагози. Интересното в случая е, че Салазар обвинява и политиците и народът, които по негово мнение са отговорни за последвалата неизбежна материална корупция поради неспособността им или още по-лошо, нежеланието им да се предпазят от загубата на "социален морал"³⁴.

Увлечен в талвега да поучава той прави следното заключение: – “Ние сме покварили представата за благосъстояние, поставяйки я в отделна категория, настрана от интересите на обществото и от моралните понятия. Изопачили сме представата за труда и сме забравили, че трудещият се е член на семейство. Откъснали сме работника от естественото му професионално обкръжение, позволили сме му да влезе в сдружения, насочени срещу държавата, срещу работодателите му и дори срещу други работници. Смазали сме колективния дух – останала е само омраза, разрушителна омраза”³⁵.

Според Салазар, само корпоративната държава е в състояние да излекува това заболяване като върне отново морала в политиката. Той подчертава че възгледите му не могат да бъдат осъзнати изведнъж, но въпреки това вярва че създаването на очаквания чрез фалшиви и нереализуими обещания напредък, е в сферата на дейността на демагозите и либералите.

Подчертаването на моралното обновление на индивида дава на Салазар така необходимото му време, за да положи основи на солидна система, която ще утвърди истинските корпорации, възникващи паралелно с развитието на корпоративния дух. Именно това схващане му позволява да заяви, че португалският корпоративизъм ще възникне ”отдолу”, за разлика от Италия, където той е наложен със съгласието на държавата.

Наблягайки върху социалната по своята същност природа на португалския корпоративизъм и подчертавайки връзката му с някои църковни писмени документи, както и с португалската традиция, Салазар очевидно се опитва да направи две неща. Решен, от една страна, да постави ясна дистанция между португалския корпоративизъм и фашисткия корпоративизъм на Мусолини, той смята за не по-маловажно да разграничи възгледите си от португалския интегрализъм, който е движение с идеология, която поне на пръв поглед е подобна на тази на Салазар и неговите последователи.

Първоначално създаден като дискуссионна група за интелектуалци, португалският интегрализъм (Интегралισμό Лузитану), следва модела на Аксион Франсез и се обявява против всичко, което представлява либералната република. Макар, че интегралистите изразяват подкрепата си за създаване на корпоративна държава, те призовават за създаване на програма за национално обновление, настояват за защита на Църквата и подобно на Салазар, отхвърлят създаването на “английската политическа система в Португалия”³⁶.

Важно е да се знае, че Салазар отрича интегрализма на Аксион Франсез, поради популяризираната от него идеология, в която политиката има първостепенно значение. Липсата на морална перспектива пред предлаганите от тях идеи дава възможност на Салазар да предположи, че ако бъде оставен да достигне естествения си финал, интегрализмът с абсолютна сигурност ще доведе до възникването на широко разпространен тоталитаризъм.

Ето защо Салазар иска ясно да разграничи онези интегралисти, обявили се за съгласни с принципите на движението, но чувстващи в същото време неудобство от неговите тактики, и тези, които стриктно се придържат към доктрината на Аксион Франсез.

Препоръчвайки корпоративността заедно с традиционните и религиозни насоки, Салазар успява да стигне до съзнанието на онези умерени интегралисти, които също са осъзнали фундаменталния недостатък в официалната идеология на движението и да ги откъсне от някогашните им съратници, движещи се неминуемо в радикална посока и попадащи все повече под влиянието на италианския фашизъм. До началото на тридесетте години неговата тактика изглежда е постигнала успех с привличането на водещи интегралисти интелектуалци като Марселу Каетану и Теофило Венейра за неговата кауза³⁷.

За разлика от тях, много от по-радикалните интегралисти все повече се увеличат от идеите на Жорж Сорел и стават едни от първите основатели на светската, активна и неприкрито враждебна организация позната като “Национално синдикалистко движение”. Националните синдикалисти ясно заявяват подкрепата си за италианския фашизъм, според който целия живот е “борба, в която човек трябва да си извоюва добра позиция, като първо създаде в себе си инструмента за това”³⁸.

Според някои автори националният синдикализъм произлиза от Националната лига от 28 май 1926г. – организация създадена като инструмент, чрез който десният радикализъм се надява да повлияе на политиката на военната диктатура. Националните синдикалисти, водени от Ролоа Прето, който е един от личните приятели на Салазар, се реорганизируют и определят идеологията си като категорична опозиция на Националния съюз, защото за разлика от консервативния и демобилизиращ в основата си Национален съюз, националните синдикалисти са революционери, търсещи “третият път”, който на практика е нещо средно между социализма и капитализма³⁹.

Целта на Прето е да реформира радикално политическата организация на старата либерално-капиталистическа държава, противопоставяйки я на новата представа за държава, която е “националистическа, тоталитарна, антикомунистическа, антимаасонска и синдикална”, т.е. продукт на групирането на капитала и труда в корпорация под директното ръководство на държавата.

Докато Салазар твърди, че само установяването на новия политически ред в Португалия върху здравите основи на традицията и религията може да гарантира освобождаването на нацията от индивидуалисткия либерализъм, Прето и националсиндикалистите се опитват да докажат, че това, което всъщност желае Салазар е да превърне Португалия в една сервилна и отстъпчива нация, подчиняваща се безпрекословно на неговите заповеди. Убедени, че човек трябва да е освободен от всякакви предразсъдъци, нахвърняващи авторитета на нацията, националсиндикалистите отхвърлят умишлено избраните според тях основи на Салазар като морално рестриктивни.

В произнесена в Лисабон реч през февруари 1935 г., Прето изразява своята и на ръководеното от него движение позиция по следния категоричен начин: – “Национализмът не може да означава традиция, а по-скоро разрушаване – той сваля старите идеологически белезници и дава на духа свободата да достигне необозрими висини”⁴⁰.

Националсиндикалистите остават твърди противници на очевидния, според тях стремеж на Салазар да пороби съзнанието на хората и използвайки средствата на капиталистическата система, да ги държи в съляпо подчинение на волята си. През 1936 г. те демонстрират противопоставянето си на Новата държава и на Салазар, като вземат участие заедно с анархистите и някои елементи от крайното ляво, в недобре подготвения бунт в Лисабон, който бива потушен с цената на кръвопролитие от страна на правителствените сили. Това се оказва последен опит за въоръжена опозиция срещу режима на Салазар на територията на Португалия до бунта в Калдаш да Райня през март 1974 г.⁴¹

С унищожаването на организацията му, както и с първоначалното изпращане в затвора, а по-късно и в изгнание на неговите лидери, националсиндикализмът на практика престава да функционира като независима политическа сила. Останките от движението или престават да играят съществена роля в политическия живот, или приемат неизбежното и влизат в единствената политическа партия Национален съюз, принудени да приемат новата преобладаваща политическа насока.

Националсиндикалистката опозиция обаче, далеч не е единственият проблем на Салазар. Важни личности в самата диктатура се противопоставят на неговите планове – това са мъже, които поради една или друга причина, се стремят към създаването на един друг тип държава. Докато някои от тези опозиционери може да са предпочели създаване на светска нецърковна корпоративна държава, то други не желаят нищо повече от връщане към изпитания демократичен модел с евентуално изключване на определени партии като тези на комунистите, социалистите или радикалните републиканци.

Макар че становищата им за това, коя е най-подходящата форма на държавно управление след диктатурата, имат известни различия, те са напълно единни в увереността си, че успешното осъществяване на предложенията на Салазар, би означавало сигурна гибел за техните собствени интереси и най-вероятно би довело до личното им заточение в пустошта на политическото небитие или дори още по-лошо, до изпращането им в изгнание. Именно това ги мотивира и насърчава стремежите им за създаване на обединена опозиция срещу Салазар.

През 1934 г. в кръговете на лисабонското политическо общество усилено започват да се носят слухове за заговор, ръководен от военни, близки до националсиндикалистите и представители на лисабонското правителство, включително изпълняващия длъжността военен министър. Някои автори отиват още

по-далеч, твърдейки, че неуспехът на президента Кармона да предприеме каквито и да било действия против конспираторите, въпреки почти сигурната си осведоменост за заговора, свидетелства за “пасивната му замесеност”. Според тях това е и причината, поради която той продължава да изпълнява длъжността президент на републиката, със Салазар като негов премиер до смъртта си през 1951 г.

Тези автори дори предполагат, че наистина е имало период на известни разногласия между Кармона и министър председателя, основаващи си на усещането на президента за избутването му в сянката на Новата държава, и че именно това усещане е било мотивът за склонността на Кармона “да гледа на нещата по друг начин” в моменти, когато останалите са подкрепяли разширяването на президентската власт⁴².

Готовността, с която Кармона отново и отново преназначава Салазар на министърпредседателския пост, загатва по-скоро за професионалния отколкото личен характер на обстоятелствата, подхранващи съмненията му. Противоположно на интерпретацията на авторите, допускащи намесата на Кармона, би могло да се предположи, че вместо да търси разширяване на президентската власт, задача, лесно осъществима със смяната на Салазар, Кармона се опитва да сведе до минимум възможностите на Салазар да намали активната роля на армията в правителството.

Изявленията на Салазар през периода, водещ до създаването на Новата държава, намекват, че армията наистина може да бъде похвалена за бързите си действия при свалянето на либералната република, но и подчертават, че сега, когато задачата им е изпълнена, военните трябва да се върнат към истинските си задължения, които изпълняват значително по-успешно. Много от офицерите очакват нещо повече от от благодарност преди завръщането си в казармите и открито заявяват желанието си да участват и подпомагат преустройството на нацията.

Като старши офицер и един от лидерите на преврата от 28 май 1926 г., Кармона сигурно е бил притискан от своите колеги, стремящи се да защитят превърналия се в основен, общ интерес на офицерския корпус. Това, което става още по-очевидно обаче, е убеждението на Кармона че португалското преустройство ще бъде изложено на опасност без ръката на Салазар върху кормилото на властта. Ето защо президентът отказва открито да му се противопостави.

Трябва да се има пред вид, че Кармона води доста успешна дипломация за постигане на компромис между офицерите му и неговия премиер, който гарантира трайната лоялност на армията към новия граждански режим. Държавният глава все пак постига съгласие с министър-председателя и запазва офицерската подкрепа за Новата държава. Анализите на данните показват, че военните се явяват втората по големина група в първата сесия на парламента,

съставляваща 16,7% от общия брой представители. Над 58% от военните продължават да изпълняват длъжностите за повече от един мандат и този процент е подобрен само от професорите и педагозите – 84%, както и от лекарите и ветеринарните хирурзи – 80%. Още по-важно е, че 12% от офицерите запазват мястото си повече от пет последователни мандата в Народното събрание. Така потвърждавайки обвързаността си с режима, военните или поне тези от тях с официален политически капацитет, представляват най-верните подръжници на Салазар, заемащи цели 22,9% от това, което самият той определя като “твърдо ядро”⁴³.

Според анализа на някои автори, Новата държава е чисто и просто военна диктатура, оказала се достатъчно щастлива, сама да намери онази изключителна личност, при това цивилен, който едновременно да я реорганизира и укрепи. Ако трябва да се разбере реалното разпределение на властта в Португалия по времето на Салазар, е необходимо внимателно да се проучи съставът на правителството. Това проучване показва, че пет от общо деветте члена на първия кабинет на Салазар от 1932 г., са оцелели от времето на диктатурата и че едва през 1936 г. той вече се чувства достатъчно сигурен, за да замени това, което е наследил с хора по негов избор. От този момент нататък военните вече не притежават необходимия ресурс, за да доминират кабинета на Салазар⁴⁴.

От казаното дотук, може да се предположи, че общият натиск оказван върху президента Кармона, значително намалява чрез трайното установяване на офицерите в почти символичните по своето значение законодателни и корпоративни камари, а Салазар е свободен да продължи мисията си, без каквито и да е проблематични преториански вмешателства.

* * *

Заемайки поста финансов министър на Португалия, още при възникването си в длъжност, Салазар се опитва да създаде благоприятна атмосфера, гарантираща успех и широка популярност на програмата му. Неговата задача да делегитимира Първата република, е поне на пръв поглед относително проста. Той трябва само да апелира към присъщото за португалския народ благоразумие, тъй като с политическата си и финансова некадърност и прословутата корумпираност, политиците от този режим довеждат страната до катастрофален банкрут.

Задачата на Салазар изглежда още по-опростена във време когато възникването на националистически движения призоваващи за изграждане на авторитарни модели на държавност, е вече норма на политически стил в по-голямата част на Европа.

Втората му задача, се оказва значително по-сложна и проблематична, защото тя налага делегитимирането на управляващия режим, в който участва

самият той като министър на финансите. Освен това военната диктатура би могла да заяви, че представлява традиционалистичното и авторитарно дясно по същия начин, по който Примо де Ривера, Мусолини и Хитлер, твърдят, че представляват съответно испанското, италианското и германско дясно. Успехът на Салазар да осъществи докрай плановите си е безспорен, но все пак трябва да се отчете фактът, че програмата му претърпява известни промени и че той е принуден да приеме съществуването на опозиция от някои елементи в португалското общество, която не е в състояние да загърби. Това го заставя да направи отстъпки и да се съгласи на компромиси.

Именно принудителното премоделиране на плановите му ни дава основание да отхвърлим твърдението на Салазар за ролята му на спасител, като чиста риторика, с цел издигането му над неговите съперници и придаването на легитимност на предложеното от него. Припомняйки легендата за Себастиан, Салазар не само успява да се представи като месия, дошъл да спаси Португалия с божествено предназначения си план, но също така и да преодолее традиционния португалски фатализъм. Мисията му се състои преди всичко в това, да накара португалския народ да повярва в него и пак чрез него, да повярва в себе си.

Всичко това, съчетано с позицията му на фактически, ако не законен, лидер на португалското правителство между 1928 и 1936 г., дава на Салазар определено предимство пред идеологическите му съперници. Бидейки цивилен, той може да си позволи с чувство за безнаказаност да отхвърли идеята за продължаването на диктатурата, като заявява, че нейните успехи, с изключение на свалянето на Първата република, датират от собственото му поемане на властта през 1928 г.

Това му позволява да поеме отговорността за обновлението на Португалия и да обезличи, макар и с употребата на дипломатичен език, онези военни, желаещи продължаването на военната диктатура, както и подръжниците на връщането към демократичната парламентарна система на управление.

Непълният му успех да осъществи докрай плановите си, желанието за което проличава в изказванията му, не бива ни най-малко да ни отклонява от първостепенното значение на един друг абсолютно несъмнен факт, а именно фактът, че се установява режим, чийто водач и безспорен господар, си остава самият Салазар до лишаването му от премиерския пост на 28 септември 1968 г.

Просъществуването на режима му цели четири години след смъртта му през 1970 г. и дълго след поствоенната декларация на Запада за оказване на подкрепа на либерално-демократичните форми на управление, ни дава пълното основание да обобщим, че Салазар успява да постигне легитимирането на своя режим, който остава единствен по рода си в историята на миналия век.

БЕЛЕЖКИ

¹ На 5.X.1910 г. последният португалски крал Мануел II е свален и в страната е установена републиканска форма на управление, която просъществува до 28.V. 1926 г. На този ден в страната е извършен успешен опит за държавен преврат, който докарва военните на власт.

² Изпълнителната власт на страната по времето на Военната диктатура, е в относителна зависимост от президентската институция, начело на която стои генерал Кармона.

³ "Новата държава" е известна още в португалската история като Втората република.

⁴ Шансовете на това правителство да оцелее са нищожни и затова превземането на Лисабон от военните, се оказва лесно преодолимо препятствие.

⁵ A República de 8 de Dezembro de 1918.

⁶ **Sérgio. A.** Ensaios, Obras Completas, Vol. 1. Lisboa, 1972, p. 77.

⁷ **Guedes, A. M.** Cinco meses no Governo. Porto, 1926, p. 351.

⁸ Anaís Da Assembleia Nacional E Da Camara Corporativa. Lisboa, 1936, p. 117–119.

⁹ Ibidem, p. 123.

¹⁰ Discurso de 27 de Abril de 1928, in Discursos, vol. I, 5. ed., Coimbra Editóra, Coimbra, 1961, p. 3.

¹¹ **Brandão, R.** Memórias, Vol. 3, Lisboa, 1969, p. 494–495.

¹² Discurso de 21 de Outubro de 1939, Discursos, vol. I, Coimbra, 1961, p. 24, 26–28.

¹³ Ibidem, p. 30.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Discursos de 28 de Maio de 1930 e 28 de Maio de 1932, Ibidem, p. 47–51, 141–142.

¹⁶ Discursos I Notas Políticas, vol. III, 2. ed, Coimbra, 1959, p. 63–65.

¹⁷ Ibidem, p. 66.

¹⁸ Entrevista publicada no Diário de Notícias em 16 de Outubro de 1938.

¹⁹ Discurso de 10 de Fevereiro de 1935, Coimbra, 1959, p. 8–10.

²⁰ A reorganização Financeira. Dois Anos no Ministerio das Financas, 1928–1930. Coimbra Editora, Coimbra, 1930, p. 492–493.

²¹ Ibidem, p. 483.

²² Salazar, Pensamento e doutrina política, Textos antologicos, Lisboa, 1989, p. 112.

²³ Diário de Notícias de 31 de Julho de 1930, Ibidem, p. 126–130.

²⁴ Ibidem, p. 131.

²⁵ Diário de Notícias de 21 de Janeiro de 1932.

²⁶ República de 8 de fevereiro de 1932.

²⁷ **Cardoso, C.** Memórias de uma Época E Apontamentos Políticos. Lisboa, 1973, p. 68–72.

²⁸ **Ameal.** Jogo e Mascarenhas. Domingos. Anais da Revolução Nacional, vol. I. Barcelos, 1956, p. 59.

²⁹ Ibidem, p. 82.

³⁰ **Cabral, M.** O Fascismo português numa perspectiva comparada. Lisboa, 1982, p. 19 a 30.

³¹ Ibidem, p. 32.

³² **Campinos, G.** A Ditadura Militar 1926–1933. Lisboa, 1975, p. 43.

- ³³ **Cruz, M. B.** Monárquicos e Republicanos no Estado Novo. Lisboa, 1986, p. 98–99.
- ³⁴ **Ferro, A.** Salazar. O Homen e a Sua Obra. Lisboa, 1982, p. 56.
- ³⁵ **Gonsalves, A.** Relatórios para Oliveira Salazar, 1931–1939. Comição do Livro Negro sobre o Regime Fascista. Presidencia de Conselho de Ministros. Lisboa, 1981, p. 139.
- ³⁶ Ibidem, p. 142.
- ³⁷ **Caetano, M.** O Sistema Corporativo. Lisboa, 1938, p. 99–102.
- ³⁸ **Rolão, P.** Salazar e o problema politico, Revolução, 11/01/. Lisboa, 1933, p. 12.
- ³⁹ Ibidem.
- ⁴⁰ Portugal e o Estado Novo (1930–1960). Lisboa, 1990, p. 141.
- ⁴¹ **Cruz, M. B.** O Partido e o Estado do Salazarismo Lisboa, 1988, p. 79.
- ⁴² **Campinos, J.** O Presidencialismo do Estado Novo. Lisboa, 1978, p. 49.
- ⁴³ Ibidem, p. 52.
- ⁴⁴ Ibidem, p. 53.